

Jan Zouhar

ERNST MACH A EVROPSKÁ FILOSOFIE PŘELOMU 19. A 20. STOLETÍ

Ernst Mach and European Philosophy at the Turn of the Century

The intellectual background of this work is the situation in European philosophy in the late 19th and early 20th centuries and the placement of Mach's philosophical work in this context. The second part of the work characterizes Mach's philosophical perspective, his interest in epistemological questions, the principle of economy, and his philosophy of science. Finally, Mach's influence on literature and art is recalled.

ZOUHAR, Jan. Ernst Mach a evropská filosofie přelomu 19. a 20. století. In: DUB, Petr a Jana MUSILOVÁ. *Ernst Mach – Fyzika – Filosofie – Vzdělávání*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2010, s. 220–223. ISBN 978-80-210-4808-9. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.M210-4808-2011-220.

Ernst Mach a evropská filosofie přelomu 19. a 20. století

Jan Zouhar

Situace evropské filosofie na přelomu 19. a 20. století

Závěr 19. a začátek 20. století znamenal v exaktních vědách období pronikavých změn. V umělecké oblasti jsme svědky pokusu o vytvoření zřejmě posledního jednotčího uměleckého stylu – secese. Stranou nezůstala ani filosofie, která v té době prodělávala významný přelom. Byl vyvolán nesporně právě tím, že k pronikavým změnám došlo uvnitř vědy. Novověká karteziánská racionalita byla nesena myšlenkou moci člověka nad přírodou a jeho nároku na panství, současně však tato filosofie subjektivity přinesla paradoxně pocit osamění člověka ztráty skutečných životních hodnot. Navíc ale poslední čtvrtina 19. století otřásla karteziánsko-baconovským pojetím objektivitu vědeckého poznání. Přineslo to dichotomii, kdy je poznání pokládáno buď za odraz reality, nebo za naši subjektivní konstrukci světa. Tento druhý přístup může pak naše poznatky pokládat za svévolný výtvar subjektu a vědecká pravda je pouhá konvence, nebo je poznání racionální a jediné možnou konstrukcí, a proto je třeba najít apriorní zákon poznání.

V této situaci se evropské filosofické myšlení vydává v zásadě několika cestami. Jednak dalším promyšlením metodologických základů vědy, jak ukázal další vývoj pozitivismu (kam řadíme Ernsta Macha), ale také novokantovství, jehož programem se stalo hledání apriorního zákona poznání, které bylo vedeno názorem, že z čistého myšlení nevyvozujeme pouze apriorní formy nazírání, nýbrž apriorní formy světa vůbec. Novokantovství (zejména W. Windelband a H. Rickert) se (podobně jako jiný významný německý filosof 19. a začátku 20. století Wilhelm Dilthey) dále zamýšlelo nad vztahem mezi vědami přírodními (pro které je jedinečné exemplář, důkaz obecného) a vědami kulturními (kde jedinečnost je dominantní, nevyjádřitelná v zákonu, vyjádřitelná v pojmu jako kulturní hodnota), přesněji nad problémem založení humanitních věd a jejich vztahem k přírodním vědám. Jinou významnou tendencí byl obrat ke konkrétnímu člověku, člověku smyslovému, tělesnému, k životu, jak ukazuje pronikavě různým způsobem filosofie Nietzscheho a Bergsonova. Snaha o překonání tradiční subjektivity v později velmi vlivné fenomenologii Edmunda Husserla znamená obrat k věcem samým. Hledání východisek ze sociálních

problémů se stalo tématem marxismu i novotomismu. Ve Spojených státech se pak zásluhou W. Jamese a J. Deweyho zformoval pragmatismus.

Charakteristika Machova filosofického stanoviska

Nepřekvapuje, že se Ernst Mach v této filosofické atmosféře ve své filosofii, která bývá jako druhá fáze pozitivismu nazývána empiriokriticizmem nebo machismem (vedle Macha ji vytvářeli Richard Avenarius, Wilhelm Ostwald a další), zabývá především epistemologickými otázkami. Snaží se zbavit východisko poznání – zkušenost – všeho mimozkušenostního. Ve zkušenosti jsou nám dány relativně stále komplexy počitků. Pokud si uvědomujeme jejich závislost na vnímajícím subjektu, chápeme je jako jevy psychické, pokud je vztahujeme k jinému obsahu, chápeme je jako hmotné předměty. Organizační princip našeho myšlení je princip ekonomie myšlení, který znamená co nejjednodušší popis naší zkušenosti. Vědu nechápe Mach jako odraz skutečnosti, „ale jako proces přizpůsobení myšlenek na určitou zkušenostní oblast. Proto ani přírodní zákony nevyjadřují žádné nutné vztahy, ale jsou to omezení, která předepisujeme pod vedením zkušenosti našim očekáváním, jsou výsledkem naší psychologické potřeby vyznat se v přírodě, nestát vůči událostem jako zmatený cizinec.“ [1] Machův žák Moritz Schlick shrnul v roce 1926 Machovo filosofické východisko: „Mach byl fyzik, fyziolog, ale také psycholog a jeho filosofie... vznikla ze snahy nalézt principiální hledisko, které by se nemuselo měnit při přechodu z pole fyziky do oblasti fyziologie nebo psychologie. Takového pevného hlediska dosáhl návratem k tomu, co je dáno před veškerým vědeckým výzkumem, totiž ke světu počitků... Protože veškeré naše soudy týkající se takzvaného vnějšího světa spočívají pouze na počitcích, Mach zastával názor, že můžeme a musíme pokládat tyto počitky a komplexy počitků za jediný obsah oněch soudů, a tudíž že není nutné předpokládat navíc nějakou neznámou realitu skrytou za počitky. Tím byla odstraněna existence věci o sobě jako neoprávněného a nadbytečného předpokladu. Těleso, fyzikální objekt, není nic víc než soubor více či méně pevného uspořádání počitků, tj. barev, zvuků, pocitu tepla, tlaku atd.“ [2]

Někdy se setkáváme s názorem, že všechno, co je v myšlenkové oblasti důležité pro 20. století, bylo s výjimkou marxismu objeveno v Rakousku. I my si musíme být vědomi toho, že Ernst Mach jako filosof je součástí rakouské filosofické tradice. V poslední době se tomu fenoménu věnovala řada autorů, připomínám alespoň Petera Kampitse a jeho *Malé dějiny rakouské filozofie* [3], časopiseckou studii Jaromíra Loužila *Nakolik bylo české myšlení rakouské* [4] a monografii Lubomíra Valenty *Problémy analytické filozofie* [1]. Ukázali, že rakouská podoba filosofie je specifická, že je to od Bolzana k Brentanovi filosofie realistická a empirická, že ji charakterizuje už od počátku 19. století antispekulativní způsob myšlení (proti spekulativní racionalitě německého klasického idealismu), uznání pozitivní vědy jako myšlenkové autority, svébytný zájem o etické, společenské a politické otázky a orientace na problémy jazyka. Tyto charakteristiky platí i pro filosofii E. Macha.

Práce Geralda Holtona *Věda a antivěda* [2] ukázala na vliv Machových názorů na myšlení řady vědců a filosofů konce 19. a zejména 20. století. Holton připomíná, že „ačkoli Mach opakovaně popíral, že by navrhoval nějakou systematickou filosofii, přece využil každé příležitosti, aby napomohl k rozšíření svého vlivu daleko za hranice fyziky“. [2] Občas bývají uváděny Machovy výroky ze spisu *Poznání a omyl*: „Proto jsem již explicitně prohlásil, že nejsem filosof, ale pouze přírodovědec. Nicméně, jestliže jsem někdy poněkud dotěrně počítán mezi filosofy, není to moje chyba... Přes všechno zde není žádná machovská filosofie, ale přinejlepším vědecká metodologie a kognitivní psychologie, ale obě jsou dočasnými nedokonalými pokusy, stejně jako všechny vědecké teorie.“ [2]

Pokud se chceme zamyslet nad vlivem Machovy filosofie, musíme nejprve připomenout, že vzájemně inspirativní vztahy navázal Ernst Mach s předním americkým pragmatistickým filosofem Williamem Jamesem. Mach se setkal i s kritikou – Machovu filosofii, která ovlivnila mnohé ruské revolucionáře, odmítl Lenin ve svém spise *Materialismus a empiriokriticismus* jako subjektivní idealismus. S Machovými názory polemizoval i Edmund Husserl a Moritz Schlick, z fyziků Max Planck, Ludwig Boltzmann a Albert Einstein.

Je zajímavé, že na přelomu 19. a 20. století měl Mach ve Vídni pozoruhodný vliv i na umělecký, zvláště literární život. Peter Kampits ve svých *Malých dějinách rakouské filozofie* připomíná, že „Ernst Mach vytvořil filosofický základ pro impresionismus v umění a literatuře přelomu století“. [3] Machova věta Já je nezachránitelné „se stala titulem eseje Hermanna Bahra a heslem vídeňských literárních impresionistů, kteří v něm viděli výraz svého vlastního stanoviska, jež už nechtělo rozlišovat mezi zdáním a skutečností, pravdou a fikcí“. [3] Často se uvádí, jak inspirativní bylo kulturní prostředí Vídně v této době, které motivačně spojovalo do tvůrčích diskusí představitele nejrůznějších oblastí – literatury, hudby, architektury, ale také vědy, medicíny, filosofie a publicistiky. Patřili k nim například přední autoři krásné literatury Arthur Schnitzler (1862–1931), Hugo von Hofmannstahl (1874–1929), Hermann Bahr (1863–1934) a Robert Musil (1880–1942) ad. Řada z nich se zájmem poslouchala Machovy přednášky a četla jeho práce. „V těchto diskusích dominovaly problémy symbolického výrazu, jazykové komunikace a především problém zobrazení.“ [1] Robert Musil, autor později proslaveného románu *Muž bez vlastnosti*, získal v Brně v roce 1901 inženýrský titul a od roku 1903 studoval na berlínské univerzitě matematiku, filosofii a experimentální psychologii u profesora Carla Stumpfa a promoval disertací o Machově teorii poznání. Byl v ní k Machovi kritický, odmítal Machovu snahu nahradit kauzalitu funkcionalitou. Na druhé straně ho na Machovi „zaujalo, že odmítá metafyziku, že se snaží o jakousi syntézu přírodní vědy a filosofie, že relativizuje vztah mezi fyzickým a psychickým a že hodnotí život jako dynamický proces“. [5] Brněnský historik a filosof Jaroslav Kudrna pak upozornil, že některé prvky Machovy filosofie Musil přejal do svých estetických názorů a že v jeho esejích jsou prvky empirismu, perspektivismu, relativismu a hypotetismu.

Pokud se zkoumá Machův vliv na pozdější vývoj filosofie, bývá nejčastěji připomínán vznik a vývoj logického pozitivismu Vídeňského kruhu koncem 20. let 20. století.

Už předtím od roku 1907 se začali ve Vídni scházet matematik Hans Hahn, fyzik a filosof Philipp Frank a sociolog, historik, ekonom a filosof Otto Neurath. Diskutovali o vztahu soudobé vědy k obrazu světa v tradiční filosofii a byli ve svých úvahách inspirováni především myšlenkami Ernsta Macha, Henriho Poincarého a Pierra Duhema. Po 1. světové válce se od roku 1922, kdy se Machův žák Moritz Schlick stal profesorem ve Vídni, vytvořila skupina, ve které kromě Hahna, Franka, Neuratha a Schlicka byli Rudolf Carnap, Kurt Gödel, Herbert Feigl a další. Impulzem k diskusím byl především Wittgensteinův *Traktát logicko-filozofický*, práce Bertranda Russella a také filosofie E. Macha – proto se také první organizační forma této skupiny v roce 1928 nazývala Spolek Ernsta Macha. Z něho pak v roce 1929 vyšlo prohlášení Vědecké pojetí světa – Vídeňský kroužek, kterým byl Vídeňský kruh fakticky založen. Program obsahoval analýzu vědeckého způsobu poznání a preferenci vědy jako jediného kompetentního způsobu poznání světa, empirismus, kritický vztah k metafyzice, moderní formální logiku jako podmínku filosofické práce a logickou analýzu jazyka. V tomto zaměření práce Vídeňského kroužku, ke kterému se záhy připojila berlínská Společnost pro empirickou filosofii a logikové Lvovsko-varšavské školy, byly Machovy názory výraznou inspirací.

Seznam odkazů

- [1] L. Valenta: *Problémy analytické filozofie*. Nakladatelství Olomouc, Olomouc 2003.
- [2] G. Holton: *Věda a antivěda*. Academia, Praha 1999.
- [3] P. Kampits: *Malé dějiny rakouské filozofie*. Concordia, Praha 1995.
- [4] J. Loužil: Nakolik bylo české myšlení rakouské?. *Tvar* (1994), 7, 1a 4.
- [5] J. Kudrna: Místo závěru. V: R. Musil: *Muž bez vlastností II*. Odeon, Praha 1980.